

Ю. В. АЛЕКСАНДРОВ*Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ*

ІНСТИТУТ АМНІСТІЇ: ЙОГО РОЗВИТОК І МОЖЛИВІ ПЕРСПЕКТИВИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 4(31), с. 154–157

Досліджуються характеристики нової редакції Закону України “Про застосування амністії в Україні”, хід його прийняття, висловлюється погляд на подальше існування інституту амністії.

Амністія (від грецьк. *amnestia*) — забуття, прощення. Забуття особі те, що вона скоїла злочин і прощення її вчинку ім'ям держави.

В Закон України від 1 жовтня 1996 р. “Про застосування амністії в Україні” Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про застосування амністії в Україні” та інших законодавчих актів України” від 2 червня 2011 р. [1] внесені кардинальні зміни і він буде діяти в новій редакції з 1 січня 2012 р.

У ст. 1 Закону амністія визначається як повне або часткове звільнення від відбування покарання певної категорії осіб, визнаних винними у скоєнні злочину, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки щодо цих осіб не набрали законної сили.

Впадає в очі різке обмеження в нормах нової редакції закону можливостей для застосування амністії до певних категорій осіб.

Здається, що це перший важливий крок на шляху до повної відміни інституту амністії, і ця відміна, мабуть, треба здійснити раніше чи пізніше.

У першій редакції Закону під амністією могли підпадати не тільки особи, засуджені за скоєння злочину, а також вироки стосовно яких не набрали законної сили, як зараз, а й особи, кримінальні справи стосовно яких перебували у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду, але не розглянуті останніми. Це був атавізм радянського періоду, неприйнятний, як здається, з позицій чинного кримінального і кримінально-процесуального права.

Адже справи стосовно підозрюваних, обвинувачених, підсудних у багатьох випадках закрива-

лися без усебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, що призводило до того, що частина злочинців, скоєних особою, а також її співучасники не викривалися. У разі повноти дослідження такі особи в багатьох випадках не підпадали б під дію закону про амністію. Отже, порушувався такий принцип кримінального права, як принцип повної відповідальності*.

Крім того, як зауважує голова Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України Віктор Швець: “Застосування амністії на стадії досудового слідства — це просто золота нива для корупції у слідчих органах, коли зацікавлений слідчий міг перекваліфікувати статтю, щоб його “клієнт” підпав під “Закон про амністію” [3].

З другого боку, звільнення від кримінальної відповідальності за амністією не є реабілітуючою підставою, отже клеймо “неофіційного” злочинця залишалося за підозрюваними, обвинуваченими і підсудними, справи щодо яких не зазнали судового розгляду.

Щоправда, у кожному черговому законі про амністію містилася стаття, згідно з якою застосування амністії не допускається, якщо обвинувачений заперечує проти цього.

І далі: “Особа, щодо якої вирішується питання про застосування амністії, дає свою згоду суду в усній чи письмовій формі з обов'язковим зазначенням цього у протоколі судового засідання”.

* Суть цього принципу полягає в тому, що особі, притягнутій до кримінальної відповідальності, мають бути поставлені в провину всі ті злочини, які вона скоїла і за які не була притягнута до відповідальності (див. *Коржанський М. Й.* Кримінальне право України. — К., 1996. — С. 28) [2].

Така ст. 9 є і в останньому Законі України “Про амністію у 2011 році” [4].

Головним чином тут маються на увазі випадки, коли людина не вважає себе винною у злочині, який їй інкримінується в ході досудового слідства і розгляду справи по суті в суді. Але таких випадків у судовій практиці обмаль. Мабуть, не всі, хто вважає себе невинним, мають бажання брати подальшу участь у кримінальному процесі у своєму процесуальному становищі, більше покладаючись на вирішення своєї долі нормами закону про амністію.

Але виникає питання: чи вправі відмовитись від амністування особи, які підпадають під нього, в ході відбування покарання в установах по його виконанню?

До речі, в ході виконання Закону України “Про амністію” від 12 грудня 2008 р. [5] мали місце випадки, коли особи, що відбували покарання у вигляді позбавлення волі і підпадали під норми зазначеного закону, відмовлялися від амністування.

Як правило, до звільнення за іншими підставами, у першу чергу — по відбуттю строку покарання, призначеного вироком суду, таким “відмовникам” залишалось кілька місяців.

Мотивами такої відмови висувалася відсутність життєвих перспектив перебування на волі. Але були й такі, які, знаючи, що амністовані особи, в разі скоєння нового злочину, як правило, під наступну амністію не підпадають (пункт “е” ст. 7 Закону України “Про амністію у 2011 році”), і, вочевидь, плануючи свою подальшу злочинну діяльність, прямо наголошували про такий мотив своєї відмови.

Існує думка, що таких засуджених треба амністувати в примусовому порядку. Наприклад, як зауважує Є. О. Письменський: “Якщо та чи інша особа, будучи обвинуваченою чи підсудною, може відмовитись від амністії з огляду на можливість припинення кримінальної справи за реабілітуючими обставинами, то засуджений, який відбуває покарання, вже не має суттєвих підстав для цього і не може заперечувати проти рішення про амністію” [6].

З такою позицією погодитись не можна, бо вона протирічить відповідним нормам законів про амністію*.

Відмітимо також, що порівняння категорій осіб, які не можуть підпадати під амністію взагалі, у редакціях закону від 1 жовтня 1996 р. і

2 червня 2011 р., показує, що в новій редакції перелік таких осіб значно розширений.

Якщо сприймати наявність інституту амністії як данину сьогодення, то зауваження викликає п. “е” ст. 4 Закону в новій редакції: “Амністія не може бути застосована до ... осіб, які не відшкодували завдані ними збитки або не усунули заповідяну злочином шкоду”. Справа в тому, що засуджений може поза своїм бажанням не мати можливості працювати (у тому числі і в установі виконання покарання).

Крім того, відшкодування може носити за своїм терміном більш довший характер, ніж строк відбування покарання (ст. 1195, 1199, 2000 Цивільного кодексу України) [7].

Отже, в певних випадках засуджений не зможе реально не підпасти під дію п. “е” ст. 4 Закону України “Про застосування амністії в Україні”. Навіть якщо всі інші вимоги даватимуть йому право на амністію.

Очевидно, що зазначена вимога доцільна тільки у випадках, коли засуджений злісно ухиляється від праці, але тоді він стає злісним порушником режиму у період відбування покарання, що є самостійною підставою для незастосування амністії (п. “е” ст. 7 Закону України “Про амністію у 2011 році”).

Як вже зазначалося, Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про застосування амністії в Україні” та інших законодавчих актів України” було прийнято 2 червня 2011 р., але він набирає чинності з 1 січня 2012 р.

І це напередодні прийняття Закону України “Про амністію у 2011 році”, який був прийнятий 8 липня 2011 р. Тобто цей закон видавався на підставі норм Закону України “Про застосування амністії в Україні” в старій редакції.

Треба вважати, що в цьому випадку мав місце певний компроміс між Верховною Радою, яка прийняла Закон України “Про застосування амністії в Україні” в нині діючій редакції ще 11 березня 2011 р., і Президентом та його апаратом. Адже Президент наклав вето на зазначений закон. Основним аргументом Президента було те, що новий закон звучує існуючий обсяг прав і свобод людини і громадянина, що протирічить, на його думку, конституційним положенням (ст. 64 Конституції України) [8], адже він не передбачає можливості амністування осіб, кримінальні справи стосовно яких перебувають у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду, але не розглянуті останніми, як це було передбачено у попередній редакції закону.

* Див. вже цитовану ст. 9 Закону України “Про амністію у 2011 році”, а також ст. 9 Закону України “Про амністію” від 12 грудня 2008 р.

Але ж Конституція взагалі не передбачає право громадян на амністію. Це є винятковим правом держави. Обов'язок же засуджених громадян доводити своє виправлення гарною поведінкою, сумлінним ставленням до праці, і тоді у них з'явиться право звільнення від подальшого відбування покарання*.

Вважаємо, що це розуміли і радники Президента. Справа, мабуть, полягала в тому, що до свята Незалежності України постала необхідність порадувати прощенням від імені держави значну кількість тих, хто скоїли злочини та їх близьких.

І в такому широкому форматі це було схвалено Верховною Радою, але в останній раз, з чим погодився й Президент, підписавши закон в його останньому варіанті.

Виникає питання: для чого приймаються закони про амністію?

Звичайно, наголошується, що це є акт гуманізму з боку держави. У різних виразах це фіксувалося і у “всеміловистих маніфестах” Російської імперії, і актах амністії радянського часу, і в законах незалежної України. Очевидно, що так воно і є. Держава розраховує, що злочинці, які підпали під амністію, відповідно оцінять цей жест і почнуть вести законослухняний спосіб життя. Але ж в законі про амністію визначаються не конкретні особи, які під неї підпадають, а цілі категорії скоївших злочини, і серед них далеко не всі, як показує їх подальша поведінка, встали хоча б на шлях виправлення, тобто заслуговують на прощення. Більше того, зараз після амністії може очікуватись підвищення рівня окремих показників злочинності.

По-друге, видаючи акт про амністію, держава демонструє світу і своїм громадянам міцність свого укладу, стабільність соціального становища в ній, приурочуючи, як правило, момент видання акту до знаменних, виходячи з її позицій, подій у внутрішньому і міжнародному житті (щоправда, у преамбулі Закону України “Про амністію у 2011 році” нема вказівки на те, що він приймається у зв'язку із 20-річчям Незалежності держави, хоча очевидно, що це саме так і є).

По-третє, амністія дає можливість розвантажити установи по виконанню покарань від певної кількості засуджених і таким чином позбавитись зайвих видатків у пенітенціарній системі (а вони і так значні), поліпшити становище тих, хто залишається відбувати покарання, створити нормаль-

ну оперативну обстановку в зазначених установах.

У першу чергу амністуються особи, найменш соціально захищені, виконання покарання стосовно яких пов'язано із відносно більшими видатками: тяжкохворі, інваліди, особи пенсійного віку, неповнолітні тощо (звичайно, не всі “чохом”, а диференційовано).

Щоправда, офіційно про третій чинник не наголошується. Хоча трапляються й винятки. Так, у цьому році Верховний суд штату Каліфорнія (США) постановив звільнити майже 30 тисяч в'язнів через переповненість закладів пенітенціарної системи, що не дає можливості утримувати їх відповідно до стандартів.

Як наголосив директор національного проекту в'язниць Американського союзу захисту громадянських свобод Давід Фахті, цей захід допоможе зберегти гроші платників податків, що становить півмільярда доларів, і спрямувати їх на реалізацію програми зі скорочення кількості рецидивістів і підвищення рівня безпеки у в'язницях [10].

Нині в Україні у закладах пенітенціарної системи утримується 157 тис. осіб [3]. Очевидно, що це надто багато. У розрахунку кількості перебуваючих під вартою на 10 тис. населення, Україна займає далеко не почесне місце серед багатьох інших європейських країн. Особливі складнощі є в розміщенні у слідчих ізоляторах осіб, взятих під варту у вигляді запобіжного заходу.

І все ж таки: чи потрібен інститут амністії? Вважаємо, що без нього можна обійтись.

Як правильно зауважує В. Швець: “Радянський стереотип застосування амністії — спочатку посадити десятки тисяч, потім звільнити. Виникає питання, навіщо було саджати?” [3].

До речі, в Радянському Союзі налічувалося багато мільйонів людей, які відбули покарання в місцях позбавлення волі. Чимало таких і в сучасній Україні. Але слід пам'ятати, що навіть на багатьох з тих осіб, які після відбуття покарання ведуть законослухняний спосіб життя, перебування у в'язниці накладає невиправний відбиток на все життя, який заважає їхньому духовному і соціальному зростанню.

Що ж має бути альтернативою амністії? Наше законодавство надає для цього чимало можливостей. Треба значно ширше застосовувати альтернативні позбавленню волі покарання: штрафи (значно підвищивши їх розмір), громадські роботи, виправні роботи тощо, а також примусові заходи виправного характеру відносно неповнолітніх. Важливими інструментами є також широке

* Розгорнуте обґрунтування цієї позиції подане у вже згаданому інтерв'ю В. Швеця [3] і у статті С. Дрюмова і Г. Усатова [9].

застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75–79 КК), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК), звільнення від покарання через хворобу (ст. 84 КК) [11].

І нарешті, треба ширше застосовувати інститут помилування, адже саме він індивідуально застосовується до тих осіб, які справді заслужили таку милість. Навіть якщо для такої роботи треба розширити штат Управління з питань помилування Адміністрації Президента.

Можливо, потрібно зауважити і на тому, що видаючи закони про амністію, законодавча влада певним чином втручається у компетенцію влади судової.

Справді, акт амністії не змінює і не відмінює кримінальний закон, який передбачає відповідальність за діяння, вчинені амністованою особою. Амністія не повинна кидати тінь на законність й обґрунтованість вироку, винесеного такій особі, не реабілітує її. Але здається, що вона входить у протиріччя із конституційним положенням: судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання по всій території України (ст. 124) [8].

Звичайно, згідно із ч. 1 ст. 3 нової редакції Закону України “Про застосування амністії в Україні” “рішення про застосування чи незастосування амністії приймається судом стосовно кожної особи індивідуально після ретельної перевірки матеріалів особової справи та відомостей про поведінку засудженого за час відбування покарання”. Але ж суд не може і не повинен відмовити у застосуванні амністії до особи, яка підпадає під

дію закону про амністію за формальними ознаками. Тобто роль суду зводиться тут до перевірки наявності формальних ознак для амністування особи.

Можливо, саме тому інститут амністії є характерним для пострадянських держав. Крім України, це також Росія, Білорусь, Молдова. Для західноєвропейських країн він невідомий, а якщо і застосовується в деяких з них, то тільки з певної нагоди і в одиничних випадках, тоді як в Україні за роки незалежності амністія проголошувалася вісімнадцять разів.

Література

1. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про застосування амністії в Україні” та інших законодавчих актів України” від 2 червня 2011 р. № 3465-VI.
2. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. — К.: Наук. думка. — 1996. — С. 28.
3. Факты и комментарии. — 8 лип. — 2011 р. — С. 28.
4. Закон України “Про амністію у 2011 році” від 8 липня 2011 р. № 3680-VI.
5. Закон України “Про амністію” від 12 грудня 2008 р. № 660-VI.
6. Кримінальне право. Загальна частина / Кол. авторів. — К.: Істина. — С. 928.
7. Цивільний кодекс України 2003 р.
8. Конституція України 1996 р.
9. Юридичний вісник України. — 2011. — № 21. — С. 4.
10. Вимушена амністія // Юрид. вісн. України. — 2011. — № 22. — С. 9.
11. Кримінальний кодекс України 2001 р.

Прийняття нової редакції Закону України “Про застосування амністії в Україні” треба вітати, водночас зробити наступний крок і відмовитись від інституту амністії взагалі.

Принятие новой редакции Закона Украины “О применении амнистии в Украине” нужно приветствовать, но в то же время сделать следующий шаг и отказаться от института амнистии вообще.

Acceptance of new edition of the Law of Ukraine “About amnesty application in Ukraine” needs to be welcomed, at the same time to take following step and to refuse amnesty institute in general.

Надійшла 14 вересня 2011 р.